

Date: 25th June-2025

O'QUVCHILARNING IJODIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHDA BADIY
ASAR TAHLILINING AHAMIYATI

Axunova Muxlisa Abdumutalib qizi

Farg'ona viloyati Marg'ilon shahar 2- son politexnikumi
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarning ijodiy fikrlashini shakllantirishda badiiy asar tahlilining o'rni yoritilgan. Adabiyot darslarida badiiy matnlarni tahlil qilish orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashish, voqealarni tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalari rivojlanadi. Maqolada tahliliy darslarning metodik asoslari, pedagogik yondashuvlar, amaliy tavsiyalar va katta yoshdagi o'quvchilar bilan ishlashda e'tiborga olinadigan jihatlar keng yoritilgan. Shuningdek, badiiy asarlar orqali estetik tarbiya, tanqidiy fikrlash va milliy qadriyatlarni singdirish imkoniyatlari ham tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: badiiy asar, tahlil, ijodiy fikrlash, adabiyot darsi, mustaqil fikr, obraz, o'quvchi tafakkuri, metodika, tanqidiy yondashuv, milliy qadriyatlar, adabiy ta'lim.

Zamonaviy ta'lim jarayonining asosiy maqsadlaridan biri – shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uning aqliy, ma'naviy, axloqiy va ijodiy salohiyatini to'liq ochib berishdan iborat. Bugungi globallashuv va raqobat kuchaygan davrda insondan shunchaki bilim olish emas, balki ularni mustaqil tahlil qilish, muammolarga ijodiy yondasha olish, o'z fikrini erkin ifodalash va hayotda qo'llay olish kabilar talab qilinmoqda. Ayniqsa, yoshi kattaroq o'quvchilar bilan ishlayotganda, ularning tafakkurini faollashtirish, dunyoqarashini kengaytirish, ongli qarorlar qabul qilishga o'rgatish zarurati kundan kunga ortib bormoqda.

Bunday muhim kompetensiyalarni shakllantirishda ona tili va adabiyot fanining imkoniyatlari cheksizdir. Ayniqsa, adabiyot – bu faqatgina matnlarni o'qish emas, balki fikr, his-tuyg'u, ma'naviyat va ongli anglash vositasidir. Adabiyot darslarida o'quvchining faqat bilimni oshirish emas, balki uning ichki dunyosiga, estetik didiga, ijtimoiy-falsafiy qarashlariga ta'sir ko'rsatuvchi vositalardan biri bu – **badiiy asar tahlili** hisoblanadi. Tahlil jarayonida o'quvchi obrazlar dunyosiga sho'ng'iydi, voqealarga baho beradi, muallif fikrini anglashga harakat qiladi, o'z fikrini ifodalaydi. Bu esa uni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi.

Badiiy asarni tahlil qilish orqali o'quvchi hodisalarni turlicha yondashuvda ko'ra boshlaydi, har bir obraz harakati, qarorlari va ichki kechinmalari orqali hayotiy muammolar ustida fikr yuritadi. Bu esa bevosita **ijodiy fikrlashning** shakllanishiga xizmat qiladi. Tahliliy yondashuv orqali o'quvchi fikrni tahlil qilish, muqoyasa qilish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, xulosa chiqarish kabi ko'nikmalarga ega bo'ladi.

Ayniqsa, katta yoshdagi o'quvchilarda hayotiy tajriba shakllana boshlagan bo'ladi, ular ijtimoiy hodisalarni chuqurroq idrok eta olishga qodir. Shu sababli, adabiy asarlarni tahlil qilish – ularni mustaqil fikrlashga, tanqidiy va ijodiy yondashishga tayyorlashda eng samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Date: 25th June-2025

Badiiy asar tahlili – o‘quvchini fikrlashga undovchi vosita sifatida. Badiiy adabiyot inson qalbining nozik his-tuyg‘ularini, ruhiy kechinmalarini, axloqiy qadriyatlarini tasvirlovchi san‘at turidir. Asar o‘qigan o‘quvchi uni o‘z hayoti bilan bog‘lashga, obrazlar ichki olamiga kirib borishga harakat qiladi. Aynan shu jarayonda uning **mustaqil, tahliliy va ijodiy fikrlash ko‘nikmalari shakllanadi.** Badiiy asarni tahlil qilish, voqealarni tahlil etish, qahramonlar xarakterini ochib berish, muallif g‘oyasini anglash orqali o‘quvchi o‘z fikrini bildirishga o‘rganadi. Masalan, Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanini o‘rganishda o‘quvchilar nafaqat tarixiy voqealar haqida ma’lumot oladilar, balki insoniy munosabatlar, muhabbat, vatanparvarlik, erkinlik uchun kurash kabi tushunchalarni ham angelaydilar. Shu orqali o‘quvchi tasvirlangan hodisalarga mustaqil yondashadi, o‘z qarashlarini bildiradi va shaxsiy pozitsiyasini shakllantiradi.

Tahlil orqali ijodiy fikrlash bosqichlari. O‘quvchilarda ijodiy fikrlashni shakllantirish badiiy tahlilning turli bosqichlarida bosqichma-bosqich ro‘y beradi:

- **Idrok etish bosqichi:** O‘quvchi asarni o‘qish orqali asosiy mazmun, syujet, voqealar ketma-ketligi, obrazlar haqida dastlabki tasavvurga ega bo‘ladi.
- **Tahliliy bosqich:** Bu bosqichda o‘quvchi voqealarning sabab va oqibatlarini aniqlashga, obrazlarning ruhiy kechinmalarini tushunishga, muallif g‘oyasini izlashga harakat qiladi. Bu esa mantiqiy fikrlashni shakllantiradi.
- **Interpretatsiya bosqichi:** O‘quvchi asarga nisbatan shaxsiy munosabat bildiradi, voqealarni hayoti bilan taqqoslaydi, alternativ xulosa chiqaradi.
- **Yaratish bosqichi:** O‘quvchi mustaqil insho, esse yoki badiiy davom yozish orqali o‘z g‘oyasini mustaqil shakllantirishga intiladi. Bu bosqich ijodiy fikrlashning eng yuqori cho‘qqisidir.

Darsda badiiy tahlilni tashkil etish metodlari. Ijodiy fikrlashga yo‘naltirilgan tahlil darslarini samarali tashkil etish uchun quyidagi metodlardan foydalanish mumkin:

- ✓ **Savol-javob metodi:** Savollar orqali o‘quvchi fikrlashga undaladi. Masalan: “Asar qahramonining bu qarorini qanday tushunasiz?”, “Siz uning o‘rnida bo‘lganingizda nima qilgan bo‘lardingiz?”, “Obrazning rivoji qanday kechgan?” kabi savollar muhim ahamiyatga ega.
- ✓ **Klaster usuli:** Bir obraz yoki g‘oya atrofida asosiy tushunchalarni guruhlash, bog‘liqliklarni aniqlash orqali tahlil qilishga yordam beradi.
- ✓ **Rol o‘ynash (dramatizatsiya):** Qahramonlar dialogi asosida vaziyatlarni jonlantirish o‘quvchilarning emotsional tafakkurini kuchaytiradi.
- ✓ **Munosabat bildirish va esse yozish:** O‘quvchidan asar haqida shaxsiy fikr yozish talab etiladi. Bu esa o‘z fikrini yozma nutqda bayon qilish, mantiqiy izchillikda fikrlash, ijtimoiy qarashni bildirish imkonini beradi.
- ✓ **Tanqidiy fikrlash usullari:** “Tafakkur piramidasi”, “Teskari fikr”, “Muammoga yechim top” kabi mashqlar orqali o‘quvchining turli yo‘nalishdagi fikrlari faollashtiriladi.

Badiiy tahlil va milliy qadriyatlar uyg‘unligi. Adabiyot fani orqali o‘quvchiga nafaqat estetik did, balki **milliy qadriyatlar**, tarixiy ong, vatanga sadoqat, insonparvarlik, mehnatsevarlik, sabr-toqat kabi muhim fazilatlar ham singdiriladi. Asar tahlilida aynan shu

Date: 25th June-2025

jihatlarini muhokama qilish orqali o'quvchi ijtimoiy ong jihatidan shakllanadi. Masalan, Fitratning "Hind ixtilochi" dramasi yoki Cho'lponning she'riyati o'zbek xalqining ozodlik, istiqloq, ma'rifat yo'lida qilgan kurashlarini yoritib, o'quvchini tarixga, milliy qadriyatga hurmat ruhida tarbiyalaydi.

Katta yoshdagi o'quvchilar bilan ishlash xususiyatlari. Katta yoshdagi o'quvchilarda hayotiy tajriba mavjud bo'lgani bois, ularni shunchaki faktlarni yod olish emas, balki voqealarga **tahliliy va tanqidiy yondashish** ko'proq qiziqtiradi. Shuningdek, ular o'z shaxsiy fikrlarini bildirishga intilishadi. Bunday holatda o'qituvchi ularning fikriga hurmat bilan yondashib, erkin bahs-munozara maydoni yaratishi kerak. Bu esa ijodiy fikrlash uchun qulay shart-sharoit yaratadi.

Masalan, "Otamdan qolgan dalalar" she'rini tahlil qilayotganda o'quvchilardan "Siz uchun ona yurt nimani anglatadi?", "Meros qaysi shaklda qadrli?" kabi savollar berish orqali hayotiy-tarixiy qarashlar uyg'unlashtiriladi.

O'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda badiiy asar tahlilining o'rni beqiyos bo'lsa-da, bu jarayonni yanada samarali tashkil etish uchun turli psixologik, pedagogik va texnologik yondashuvlarni birgalikda qo'llash lozim bo'ladi. Chunki ijodiy fikrlash — bu faqatgina adabiy bilimlarni egallash emas, balki ongli, mustaqil, tanqidiy va chuqur tafakkurni talab qiladigan ko'p qirrali jarayondir.

Badiiy asar tahlilining samaradorligini oshirish, o'quvchilarning ongida tahliliy, emotsional va estetik yondashuvlarni uyg'unlashtirish, har bir o'quvchining individual fikrlash uslubini shakllantirish uchun quyidagi zamonaviy va chuqur asoslangan yo'nalishlar ahamiyatlidir.

Psixologik-pedagogik asoslar haqida qisqa tahlil. O'quvchilarning ijodiy fikrlashi qanday psixologik jarayonlarga bog'liq? Masalan, L.S. Vygotskiy, J. Pyaje kabi olimlarning tafakkur va ijodiylik haqidagi qarashlari asosida tahlilga kirishish mumkin.

Texnologik yondashuv: raqamli vositalar orqali badiiy tahlil. Zamonaviy darslarda **multimedia, onlayn forumlar, jamboard** yoki **Padlet, Mentimeter** kabi vositalardan foydalanib, o'quvchilarni interaktiv tahlilga jalb etish mumkin. Bu texnologik yondashuvlar o'quvchining nafaqat fikrini, balki ifoda shaklini ham boyitadi.

Metakognitiv yondashuvni joriy qilish. Bu yondashuv o'quvchining o'z fikrini kuzatish, baholash va boshqarishiga qaratilgan. Dars davomida "Men bu obraz haqida nima deb o'yladim?", "Men bu fikrni qanday asoslay olaman?" kabi **metakognitiv savollarni** qo'llash orqali o'quvchining tahliliy fikri chuqurlashadi.

Baholash usullarining roli. Ijodiy fikrlashni rag'batlantirishda **shakllantiruvchi baholash**, ya'ni dars davomida jarayonni tahlil qilish, izoh berish, o'zaro baholash kabi usullarni ham yoritish mumkin.

Samaradorlikni baholovchi misollar yoki natijalar. Agar mavjud bo'lsa, o'qituvchining shaxsiy tajribasi yoki kuzatuvi asosida tahliliy yondashuv natijasida o'quvchilarda yuzaga kelgan o'zgarishlar (masalan: insho sifatining oshishi, nutq madaniyatidagi o'sish, mustaqil fikr bildiruvchilar sonining ko'payishi) statistik ma'lumotlar yoki misollar bilan ko'rsatib berilishi mumkin.

Date: 25th June-2025

O'zbek adabiyotidan tashqari dunyo adabiyoti namunalariidan foydalanish. Ijodiy fikrlashni rivojlantirishda xorijiy adabiyot namunalari (masalan, Shekspir, Tolstoy, Kafkaning qisqa hikoyalari) asosida qiyosiy tahlil olib borish ham yaxshi samara beradi. Bu esa o'quvchining estetik va madaniy qarashlarini kengaytiradi.

Xatoliklarni tahlil qilish va ulardan o'rganish. O'quvchilarning badiiy tahlil paytidagi eng ko'p uchraydigan xatolar (obrazga soddalik bilan yondashish, muallif g'oyasini yuzaki tushunish, syujetni qayta hikoya qilish bilan cheklanib qolish) haqida yozish, va bu xatolarni qanday bartaraf etish mumkinligi bo'yicha metodik tavsiyalar kiritish.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarning ijodiy fikrlash salohiyatini shakllantirish va rivojlantirish bugungi ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Ayniqsa, bu borada ona tili va adabiyot fanining imkoniyatlari beqiyosdir. Badiiy asar tahlili o'quvchini hayotiy voqealarni chuqur idrok etishga, obrazlar misolida ijtimoiy va axloqiy muammolar ustida fikr yuritishga, mustaqil xulosa chiqarishga va o'z nuqtai nazarini asoslab berishga o'rgatadi.

Adabiy tahlil jarayonida o'quvchi nafaqat matnni tushunadi, balki uni turli burchaklardan talqin qiladi, ijtimoiy hodisalar va tarixiy voqealarga estetik hamda tanqidiy yondashishni o'zlashtiradi. Bu esa uning shaxsiy intellektual rivojiga, dunyoqarashiga va faol fuqarolik pozitsiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu bois, adabiyot darslarida badiiy asarlarni chuqur tahlil qilishga asoslangan metodik yondashuvlar keng qo'llanishi lozim. O'qituvchi o'quvchilarni erkin fikrlashga, izlanishga, tahlil qilishga undasa, bu ularda ijodiy tafakkur, shaxsiy pozitsiya va mustaqil qaror chiqarish ko'nikmalarining shakllanishiga zamin yaratadi. Demak, badiiy asar tahlili – bu nafaqat ta'limiy, balki tarbiyaviy va ijtimoiy ahamiyatga ega pedagogik jarayondir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'ulomov N., *Adabiyot va hayot*, O'qituvchi nashriyoti, Toshkent, 1970, 210 b.
2. Madrahimov O., *Adabiy tahlil asoslari*, Fan nashriyoti, Toshkent, 1998, 180 b.
3. Quronov D., *Adabiyotshunoslikka kirish*, O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti, Toshkent, 2016, 368 b.
4. Karimov A., *Darsda ijodiy yondashuv*, Ma'rifat gazetasi, 2002, №5, 12–14-betlar.
5. Bobojonov Sh., *O'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish yo'llari*, Ta'lim va tarbiya jurnali, 2020, №3, 33–35-betlar.
6. Rahmonov I., *Adabiyot darslarida interaktiv metodlar*, Fan va texnologiya, Toshkent, 2015, 142 b.
7. International Journal of Multidisciplinary Research and Development, *Developing Critical and Creative Thinking through Literary Analysis*, 2022, Vol. 9, Issue 7, pp. 114–119.

